

УДК 008:394

Олександр Шевчук

КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН ЛЮДИНИ ПОГРАНИЧЧЯ

У статті здійснюється спроба аналізу феномену людини, яка мешкає на Пограниччі: виокремлюються головні риси і ключові прояви, властиві цьому феноменові. Також аналізується явище кордону, проблематика діалогу культур і проблема ідентичності.

Ключові слова: люди, ідентичність, культура, людина Пограниччя, Пограниччя, творчість.

А. Шевчук. Культурный феномен человека Пограничья

В данной статье предпринимается попытка анализа феномена человека, проживающего на Пограничье: выделяются основные черты и ключевые проявления присущие этому феномену. Также анализируется явление границы, проблематика диалога культур и проблема идентичности.

Ключевые слова: люди, идентичность, культура, человек пограничья, Пограничье, творчество

O. Shevchuk. The cultural phenomenon of human Borderland

Article is an attempt to the phenomenon of people who live on the Borderland: singles out the main features and key manifestation of this peculiar phenomenon. Also examines the phenomenon of border issues dialogue of cultures and the problem of identity.

Keywords: people, identity, culture, people Borderland, Borderland, creativity.

Пограниччя як простір вільний від кордону, як простір на якому кордон подоланий апріорі, простір без домінуючої, єдиної культурної ідентичності є єдиним місцем, де на перший план виходить людина як культурне явище. Саме як явище, а не біологічний вид, елемент соціальної системи, носій культурної чи національної ідентичності. Можна сказати, що на Пограниччю людина як особистість стає категоричною, найбільш зрозумілою, найбільш помітною. Пограниччя як особливий культурний

і географічний простір, який знаходиться біля кордону або у віддалені від географічного центру витворює і особливий вид ідентичності людини – людини Пограниччя [11, s. 13]. Особливість геополітичного розташування Пограниччя полягає у тому, що воно як окреслена територія вміщує в собі семіотичні риси двох або більше культур, оскільки на Пограниччю може проживати кілька народностей [9, s. 165]. Через це певна локальна спільнота може піддаватися впливу кількох культур, що, своєю чергою, провокує виникнення особливої свідомості людини як частини цієї спільноти. Спільноти у межах якої людина може вміщати у своїй свідомості кілька культурних парадигм, кілька семіотичних систем, кілька культурних вартостей, які можуть належати двом (або кільком) різним культурам.

Людина як складова спільноти акумулює у своєму світогляді, духовному світі основоположні принципи розуміння дійсності та розуміння культури, які виробляються групою і функціонують у її межах. Тим більше для мешканця Пограниччя, який найбільше схильний до рефлексійності й роздумів над власним місцем у житті. Іншого виходу він просто не має, оскільки, будучи віддаленим від центру, змушений витворювати власну ідентичність як певну систему рефлексій і роздумів. Людина, яка мешкає на Пограниччі, створює власний вид ідентичності. Знаходячись у відокремленому від впливу головних культурних і політичних магістралей, людина Пограниччя творить власну ідентичність, що ґрунтується на певній прив'язаності до території.

Ентоні Сміт (Anthony Smith) у праці «Національна ідентичність» говорить про те, що категорія «простору», категорія «регіону», що займають визначне місце у світогляді кожної особистості Локальності та регіональності, можуть мати навіть більшу силу інтеграції і поєднання, ніж відчуття єдності з родом. Але зовнішні ознаки часто оманливі. Регіони легко розподіляються на місцевості, а місцевості можуть легко розкладатись на окремі поселення. Вкрай рідко можна спостерегти могутній і згуртований регіональний рух, як, приміром, у Вандеї під час Французької революції, проте в цьому випадку єдність, певне, зумовлювалась ідеологією не менше, ніж належністю до регіону. В більшості інших випадків «регіоналізм» нездатний забезпечити мобілізацію свого населення з його окремими наріканнями та особливими проблемами [8, с. 10–24]. На Пограниччі може відбуватися певен

відхід від регіональної ідентичності задля наближення до іншої культури. Регіональна ідентичність тоді йде на другий план, але не зникає зовсім, оскільки є доволі потужним чинником.

Можемо говорити про те, що мешканці Пограниччя гуртуються навколо «власного» місця, власного виокремленого регіону, власного дому. Людина як істота соціальна потребує прив'язаностей, потребує відчуття спільності, відчуття згуртованості. Знаходячись на певній віддаленості від більшості, мешканці Пограниччя згуртовуються використовуючи символи власного місця (власного селища, міста чи села) як підґрунтя до створення власного особистісного світу, простір перестає бути просто простором, а стає онтологічним чинником, який формує і саму особистість, і її особливий погляд на навколишній світ.

Варто зазначити, що простір – не замкнене і статичне поняття, яке залишається незмінним. Зовнішньо простір може бути впродовж дуже великого проміжку часу залишатися незмінним, але це не виключає внутрішньої енергії та внутрішнього, не завжди помітного, руху, однак він завжди існує. Про це слушно зазначає дослідник Віржиліу Бирледяну: «Виявляється, простір здатен змінювати свою ідентичність й символічні риси, а отже, й володіє потенціалом великої кількості конфігурацій. На фоні локального часу простір уявляється однією з тих «вічних» констант, у створення якої інвестуються діяння, традиції, колективні спогади й очікування. Тому що кордони простору здатні підтримувати образ колективної ідентичності, як і видимість її легітимності, поєднати і мобілізувати людей у загальному проживанню життя» [6, с. 12]. Простір Пограниччя стає певним інтегруючим місцем, у межах якого можуть існувати найбільш різні соціальні групи. Територія Пограниччя не більше поєднує, ніж розділяє: на Пограниччі соціальні групи повинні долати власні стереотипи та упередження (або принаймні намагатися долати) для того, щоб налагоджувати діалог. Це певною мірою описано Юрієм Лотманом, який описав традицію ставлення у Київській Русі до племен кочівників, які селилися на межі держави. Вони носили назву «наші погани» («поганий» – тобто «чужий», «нехрещений», «язичник»). Такі племена разом з руськими князями ходили в походи на племена варварів [5, с. 222]. Це демонструє нам те, що Пограниччя здатне поєднувати різні соціальні групи, які наділені відмінними світоглядними принципами, відмінними культурними традиціями і віросповіданням.

Важливим аспектом у розумінні феномену людини Пограниччя є те, що для нього не існує кордонів. Кордон для мешканця Пограниччя – подоланий, він живе «над кордоном», демаркаційна функція не має такого критичного і абсолютного значення як для жителів інших регіонів. Людина Пограниччя наближена до кордону, і для того він уже є для неї здійсненим, у певному значенні слова кордон для людини Пограниччя не існує в реальності, оскільки вона може вільно пересуватися в межах простору, який знаходиться по обидві сторони кордону. Мешканець Пограниччя вільний у пересуванні між двома країнами, що, своєю чергою, означає і певну «безмежність» світовідчуття і самоусвідомлення: він ідентифікує себе як особистість, зустрічаючись з Іншим і намагаючись вибудувати з ним діалог, протиставляючи себе йому і під час протиставлення, переймаючи деякі його риси. Завдяки цьому ми можемо ствердити, що людина Пограниччя має певну здатність до творчого переосмислення дійсності. Креативна функція мешканця Пограниччя є не тільки результатом транскультурових процесів на тій території, а й тим, що він знаходиться у семіотичному зв'язку з іншою культурою. Наближення до іншої культури як певного осередку символів і значень дає змогу до перемін і конструктивної діяльності в середовищі власної культури. Можна сказати, що люди Пограниччя інтерпретують реальність з особливого пункту бачення, з власної точки зору, з притаманними лише їм механізмами трактування дійсності. Щобільше, можна говорити про нове явище людини, приналежної до метакультури, що має у своїй ідентичності й у своїй свідомості метакультурні тенденції.

Метакультура має дещо відмінні функції від культури, оскільки культура має вплив, а метакультура швидше показує механізми та інструменти, завдяки яким відбувається цей вплив [7, с. 30–31]. Віддаленість від певного «диктату культури», від основного тенденційного впливу, які простежуються на Пограниччі, дозволяють зрозуміти основні процеси, що відбуваються в середині тієї чи іншої культури. Звернення до парадигми метакультури є важливим з тієї точки зору, що вона, по суті, є інтерпретативна і рефлексивна й контур рефлексії проходить через саму особистість, її внутрішній світ, систему принципів та цінностей. Людина загалом не може не осмислювати реальність, оскільки саме осмислення й рефлексія є інструментом до розу-

міння реальності. Особливо на Пограниччі, де рефлексійність і інтерпретативність виконують роль міжкультурового й поєднуючого чинника: споглядаючи на когось іншого, ми неустанно бачимо самих-себе, пробуючи зрозуміти когось іншого, ми тим самим намагаємося зрозуміти себе. Як слушно підкреслює Клайд Клакхон (Clyde Kluckhohn), людина бачить саму-себе і свою культуру тільки у віддзеркаленні Іншого. Подібне бачення властиве і для людини Пограниччя, яка опирається у своєму світосприйнятті на двояке розуміння життя: розуміння власної культури на тлі чужої і дослідження власного світу на тлі чужого. І як результат – бачити нове, зрозуміти обидві культури. Прикладом такої особистості може слугувати Бруно Шульц.

Бруно Шульц (Bruno Schulz) жив у межах кількох культур: народився в Україні, в єврейській родині, жив в часи Франца-Йосипа, а всі свої твори написав по-польськи [2]. Бруно Шульц був таким собі човником у різнокультурному і багатоетнічному місті, яким у 40-х роках був Дрогобич. Шульц поєднує в собі риси кількох культур: єврейської, української, австро-угорської і української. Жодна з них для нього не є визначальною, домінуючою, найголовнішою. Можна зазначити, що він як багатокультурна особистість умістив у своїй свідомості риси різних культур і на їх підставі створив свій естетичний світ. Однак Бруно Шульц до кінця не зрозумілий ані українцям, ані полякам, а ні євреям чи німцям – він непатріотичний [10]. Шульц знаходиться поза межами державницького, навіть більше – імперіалістичного погляду на світ і творить власний культурно-семіотичний простір, який до цього часу має вплив на сьогодення, його твори і до цього часу інспірують багатьох митців. Творчістю Шульца надихалися художники в XXI столітті: Дітер Юдт (Dieter Judt) за сюжетами «Крамниць цинамонових» створив комікси; картини Бартоломея Міхаловського (Bartłomeja Michałowskiego) були написані під впливом культури хасидської і не без впливу творчості Бруно Шульца. Крім того, Бруно Шульц мав і великий вплив на творчість українського письменника Юрія Андруховича, який не тільки перекладав тексти Шульца, а й пропагував його творчість.

Іншим важливим прикладом ідентичності людини Пограниччя може слугувати постать Миколи Гоголя. Загальновідомо, що у творах цього письменника знаходить своє відображення відразу дві культури: російська та українська. Та й сам він вважав себе

приналежним відразу до двох цих культур, до двох цих народностей. Літератор Петро Кралюк зазначає: «Батьки Гоголя були типовими малоросіянами, носіями малоросійської свідомості. Походили з колишніх козаків, які отримали російське дворянство. Ці люди прагнули пристосуватися до умов імперського життя. Для них Російська імперія мала цінність, оскільки гарантувала певну стабільність, давала можливість безбідно існувати. Закономірно, що батьки Гоголя виховували сина в душі імперської лояльності.

...Відомо, що в кімнаті матері письменника поряд із іконами був портрет Катерини II. Тому-то образ цієї імператриці не раз зустрічається в повістях Гоголя... Хоч би як неприємно було це чути «свідомим українцем», але Гоголь не мислив Україну поза межами Імперії.» [3]. З іншого боку, Микола Васильович був палким поціновувачем української культури, створював «історію малоросійського народу», в листах до Михайла Максимовича писав «про наш, а не їх Київ», висловлював бажання повернутися на Україну [1]. Про схожу пограничну культурну ідентичність, про можливість існування спільного культурного простору говорить литовський письменник Томас Ванцлоу: «І литовець, і українець, і білорус, і поляк, а може ще й словак чи навіть чех – це східноєвропейські народи, які не надто входять у сферу впливу як німецької, так і російської культури. Кожен з мешканців цього простору питання ідентичності вирішує для себе індивідуально. Хтось може вважати себе східним європейцем, в широкому значенні цього слова, а хтось – бачить себе лише литовцем чи поляком. Проте все ж таки в ширшому плані існує певний спільний знаменник для жителів Східної Європи» [4].

Феномен людини Пограниччя показує нам, як певна ідентичність може існувати без конкретної залежності від певної культури. Ідентичність людини Пограниччя є демонстрацією того, наскільки можуть бути важливими загальні гуманістичні ідеали: добросусідство, творче осягнення дійсності, позитивне налаштування до інших і інакшості. Явище людини Пограниччя апелює до важливості людини як явища, яке формує обличчя культури, її неповторний візерунок. Людина Пограниччя складний метакультуровий і транскультуровий феномен, здатний показати можливості співіснування культур, багатогранність особистості й нові шляхи до відкриття незнамого світу. Людина Пограниччя дає надію на те, що, згідно з переконанням Бертанда Рассела (Bertrand

Russel): «Ще можливий щасливий світ, у якому співпраця буде переважати конкуренцію... І в якому створення радості виявиться більш шанованою справою, ніж продукування трупів. Не кажіть, що це неможливо: це не так. Просто світ чекає на людей, які захотіли б його більше, ніж цей світ страждань. У кожному з нас захований художник – дозвольте йому повсюдно розповсюджувати радість» [12, р. 21]. Людина Пограниччя як деяке втілення принципу діалоговості є певною аллюзією до концепції існування спільного культурного простору для багатьох націй, культур, що можуть розвиватися, гармонійно існуючи поміж собою.

Література:

1. Булига О. «Справи давнини нашої...» Микола Гоголь – історик України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/300887> (23.01.11).
2. Возняк Т. Бруно Шульц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polinst.kiev.ua/storage/bruno_shulc_bogrfya.pdf
3. Крालюк П. Наш Гоголь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/272002/> (23.01.11).
4. Олійник Н. Пограниччя Східної Європи, історична пам'ять та ідентичність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.polskieradio.pl/zagranica/il/news/artukul143430.html> (23.01.11).
5. Бреский О., Бреская О. От транзитологии к теории Пограничья. Очерки деконструкции концепта «Восточная Европа». – Вильнюс: 2008. – 336 с.
6. Бырлэдяну В. От Бессарабии к Республике Молдова: ментальная карта конструирования символического пространства / Перекрёстки. – № 1. – 2008. – С. 12–34.
7. Громько Ю. Политическая антропология. – Москва: «АРКТИ», 2006 – 400 с.
8. Сміт Е. Національна ідентичність. – Київ: Основи, 1994 – 224 с.
9. Bukowska – Floreńska I., Pogranicze jako kategoria wewnętrzna i wewnętrzno-kulturowa [w:] Pogranicze jako problem kultury / Pod red. Smolińska Teresa. – Opole: Kwant, 1994 – 181 s.
10. Markowski Michał Paweł. Republika marzeń [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tygodnik.onet.pl/33,0,35520,republika_marzen,artykul.html.
11. Sadowski A., Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej, Białystok: «Trans Humana», 1995. – 331 s.
12. The Last Testament of Bertand Russell // The Independent. – 2, 215 (November 24, 1993)